

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 821.163.41.09-31

Вук ЦЕРОВИЋ*

ХАЈКА КАО СУДБИНА

Хајка је трећи роман из трилогије Михаила Лалића: „Зло прољеће”, „Лелејска гора”, „Хајка”. Објављена је 1960. године. Од њеног објављивања протекло је пуних десет година до објављивања наредног романа „Прамен таме”, првог романа из тетралогије о Пеју Грујовићу, у којем је писац промијенио и поглед на свијет и начин писања.

Већ оволика пауза у објављивању нових романа показује да је овај роман био завршница једног Лалићевог стваралачког периода. Писац је био вишеструко ограничен, поготову временом и простором који су већ сликани у ранијим романима. То је вријеме од почетка устанка, у лето 1941, до почетка 1943. године, на простору Васојевића. Узак простор и ограничен временски период, обрађени у неколико романа, пријетили су понављањем. Матрицизацијом литерарног поступка, роман је лако могао склизнути у клише. Михаило Лалић је био стално свјестан ових фактора, није могао да иде у ширину, нити је желио да слика наредне фазе грађанског рата, значи морао је у дубину. Лалић је писац изузетне дубине промишљања, у томе му можда нема равног на југословенским просторима у његовом времену. Сваки нови роман подразумијева дубљу анализу и тумачење збивања, али и дубљу психолошку анализу личности јунака, не само главног већ и осталих јунака.

Како је психолошка анализа личности Лада Тајовића, мајсторски изведена, слободно да кажем маестрално урађена у „Лелејској гори”, тешко је било продријети дубље у његову психу у наредном

* Ванредни професор Филозофског факултета у Никшићу

роману, чак и таквом znalцу какав је био Михаило Лалић. Писац је схватио да се мора промијенити мотив, тема романа, боље рећи теме романа. Код Лалића је у сваком новом роману све ново, у сваком новом дјелу имамо другог и друкчијег аутора. У нови роман уводи се нови главни мотив, овога пута мотив је хајка. Бјекства и потјере присутни су и у претходним романима, али у овом роману хајка постаје доминантан однос према човјеку на тим просторима, постаје езистенцијални модус, начин живота и животна филозофија. Лалићев јунак је у тјеснацу, у оштром углу, из којег нема изласка осим бјекства, ни живота осим нове хајке.

Мотив хајке није нов. Познат је био и Латинима као рат свих против свију (*Belum omnia contra omnes*), при чему се подразумева да је човјек човјеку вук (*Homo homini lupus est*). То је филозофија о свијету који је „тиран тиранину”, коју је исказао Петар Петровић Његош кроз уста Игумана Стефана у „Горском вијенцу”, а прије њега народни пјесник кроз бројне епске пјесме („Вуксан од Роваца”). На овим и на свим просторима хајка је начин живота, што је писац исказао лијепом синтагмом: „Гдје је човјек, ту је хајка.”

У „Свадби”, мотив је био устанак, као и у „Злом прољећу”, али мотив је и распад Југославије, бомбардовање Београда, а у „Лелејској гори” самоћа. Самоћа је слабост, а не снага. Устанак је пропао, партизани су отишли у Босну, на терену је остала само герила. Прича се мијења, прогоњени постају прогонитељи и та игра мачке и миша је вјечита, и тако је и слика Михаило Лалић.

Писац у овај роман уноси бројне новине. У роману више није један главни јунак. У роману учествује десетина главних јунака, активних лица, која остварују своје животне сторије.

Радомир Ивановић, одличан познавалац Лалићевог дјела, овај роман дефинише као роман „равноправних судбина”, што баш и није сасвим тачно, мада су у већини Лалићевих романа из овога циклуса активни јунаци пет-шест комуниста око Лада Тајовића, из његове групе. Сем њих, у групу активних јунака спада један број споредних јунака, неколико жена, рођака, комшија, четника. Главни јунак овога романа је Неда, снаха Коста Америке, Ладова љетња љубав са катуна из „Лелејске горе”, који је споредни јунак у том роману. Као црвена нит, кроз радњу романа повлачи се њено путовање из свекрове куће до шуме испод локалитета званог Дервишев гроб, који је смјештен изнад простране котлине Караталих (на турском црна срећа). Доказ за ову тврдњу налазим у томе што се радња романа оства-

рује за 24 сата (дан и ноћ, симбол љета Господњег и животног циклуса). То је у роману субјективно или психолошко вријеме јунака, Неде, које се поклапа са објективним временом, временом наратора, који слика описане догађаје, па је вријеме Недине потраге за Ладом апсолутно вријеме романа, које је и чини главним јунаком.

Романи чија радња траје двадесет четири сата бројни су у свјетској литератури, али они, углавном, имају једног јунака, а Михаило Лалић је у овом роману испричао десетак животних сторија, које се укрштају и расплићу на узаном простору котлине Караталих у једном дану и ноћи, који су за многе јунаке били судњи.

Како се на фону догађаја налази увијек присутни Ладо Тајовић, било као активни или пасивни јунак, који и нечињењем иницира догађаје, као драго изгубљено драго биће у бајци за којим јунак креће у потрагу, у неком смислу је и Ладо Тајовић главни јунак романа. Све се чини због Лада Тајовића. Роман траје од тренутка када је Неда кренула да га обавијести да се на њих спрема хајка, до тренутка када онесвијешћена пада недалеко од њихове земунице.

Радња романа „Хајка” не почиње као у „Лелејској гори”, или у „Свадби” *in medias res*, већ су прве неколике главе уводне, а заплет се помјера према крају. У овом роману централни дио није посвећен само главном јунаку, главни јунак је колектив, овдје група партизана, смјештених у неколико земуница, мада се кроз роман као црвена нит провлачи судбина Лада Тајовића, јер је и сам почетак романа протекао у Недином трагању за Ладом. Централни дио посвећен је борби четника и комуниста, а посљедњи дио описује пробој двојице партизана и трагање за новим скровиштем...

Остали јунаци доминирају појединим сторијама и секвенцама, свако својом, а роман је, као и „Свадба”, грађен као низ сторија, низ животних прича јунака које повезује вољно или невољно учешће у догађајима, кроз пресјек времена и простора у којем су се нашли, кроз хронотоп.

Михаило Лалић је у „Хајци” видио свијет из другог угла, на друкчији начин. У овом роману литерарни поступак је обогатио увођењем више наратора, како свезнајућег тако и наратора учесника, јунака и свједока, чиме је веома убрзао радњу, згуснуо је до прскања, а напетост довео до врхунца. Угао виђења наратора проширио се у роману „Хајка”. Међу главне активне јунаке ушли су и четници, и то не само четници као негативци већ и четници као позитивни ликови (Пашко Поповић). Тако се аутор овим романом искупио за сво-

је комунистичко сљепило из неких ранијих романа („Свадба”) и показао интересовање за људе са друге стране, а тиме и ширину пи-сца „интегралног реализма”, како је дефинисао књижевни правац коме је припадао. Четници заузимају, заједно са муслиманима, које су третирали као природне непријатеље, половину текста и одређу-ју значајан дио радње.

И у овом роману присутна је људска пирамида, само друкчија од оне у „Лелејској гори”, оvdје на врху не стоје „незасити”, већ умни. Дервиш, човјек вишег реда, обиљежио је мјесто гробом, дао му назив. Дервиш оvdје није појединац, физичко биће као Ахмет Нурудин из Селимовићевог романа „Дервиш и смрт”. Дервиш је оvdје појам, појам узвишеног човјека, мислиоца. То је онај који „на брду стоји” и даље види, он се у својој тежњи ка Богу и неком вишем миру издигао изнад оних који се кољу, гложе и уништавају у Караталиху.

Хајка је на неки начин јединствен роман у Лалићевом опусу, баш због хронотопа, због пресека мјеста и времена одвијања радње романа. Мјесто на којем се одвијају догађаји описани у роману подсјећа на античко позориште, амфитеатар, у чијој се арени боре гладијатори, они који ће умријети (*morituri*). Како је познато, арена је мјесто на којем су стајали глумци у дну амфитеатра, а звучност је била таква да се звекет мача у арени јасно чуо до највишег реда.

У овом стравичном гледалишту, по дну батргају партизани и четници, браћа и рођаци, који се кољу једни с другима на живот и смрт за туђе интересе. У најближим редовима изнад њих је четнички командант Филип Бекић и његов штаб, у вишем реду су муслиманске јединице Арифа Блаћанца, Елмаза Шамана и друге, које гледају и сеиरे, а изнад њих су Талијани из дивизије „Венеција”, који, као и муслимани скоро и не учествују у борбама. Гладијатори, партизани и четници, које је у ту арену довела худа срећа, караталих, гину једни од других. Као и у античкој арени, све се види јасно и чисто на сунчаном прољећном дану и све се чује. Када погођени партизан узвикну у ропцу: „Како је тешко умријети, људи моји! Али кад се мора, мора се!” – његов крик чу сваки четник, сваки муслиман и сваки Талијан. Тај резигнантни човјеков предсмртни крик одјекнуо је ушима сваког учесника као глас судбине.

У смрти су сви исти, једнако четници и партизани, муслимани и хришћани. И оvdје је Лалић исписао општељудску судбину појединца, и ово је једини његов роман у којем су и четници и партизани третирани једнако, равноправни у патњи и смрти, у којем је дубо-

ко проникао у трагедију грађанског рата и на свој симболичан начин видио и четнике и партизанае као судбином осуђене мученике.

Почетак и крај приче, у познатом Лалићевом маниру, протичу у стању ни сна ни јаве, у приликама оскудне видљивости, коју чита-лац може прихватити као виђење или као сновиђење. Роман почиње ноћним путовањем четника Пашка Поповића, „апостола” уз ријеке, гдје сретa трудну жену Неду, а завршава уласком јединих партизана који су преживјели хајку, Шака и Лада Тајовића, у неку колибу, у којој су нашли групу партизана. Група им је непозната. Ладо се одмах послѣје уласка „скљока на утабану земљу поред врећа брашна и котлова. На њега се више нико не осврну, странац је, улез, сувишан је, незван дошао. Он се томе не зачуди, сувишан је и сам себи”. Сцене почетка и краја дјелују као сан, сомнабулно и нестварно, а тај утисак на самом крају потире свима позната, модификована пјесма, одломак из „Горског вијенца”:

*„Село равно, гнијездо јуначко,
А крваво људско разбојиште,
Многе ли си војске запамтило”.*

Пјесму на јави, или у Ладовом сновиђењу, пјева стари Јован Јасикић, коме је све изгинуло у рату, „све је његово погинуло, од јада не може да се смири”, већ иде горе доље по колиби између људи.

Њоме се најављују нове борбе и нове хајке, живот наставља да тече познатим током. „Једна се хајка завршила, а друга канда још није почела” („Хајка”, Нолит, Београд 1974, стр. 444).

Лалић у овом роману често примјењује литерарну варку замјене идентитета наратора. Свезнајући наратор се заклања иза јунака, стиче се утисак да умјесто њега сваки пут, у свакој новој глави, у сваком новом призору, говори јунак, али не у првом, већ у трећем лицу, па се чини да јунак учесник узима улогу свезнајућег наратора, али као да сам себе казује и описује. Тако свезнајући наратор кроз измаглицу Ладова полусна слика посљедњу сцену, сусрет с новом групом партизана у колиби, а писац оставља читаоцу да просуди је ли та колиба реална, постоји ли или не постоји, да ли стари Јован Јасикић стварно гусли и пјева стихове о борби непрестаној и о селу које је многе војске запамтило и преживјело, или је то само Ладова халуцинација.

Како је ово посљедњи роман трилогије о Ладу Тајовићу, многи критичари завршетак прихватају као реалистичан и истичу да Ла-

лић није у својим романима коначно разријешио судбину Лада Тајовића, као што није дао коначне одговоре на многа значајна питања отворена у његовим књигама. То је само досљедна примјена пишевог схватања о кружном току историје, о понављању свега, понављању истог, али и дијалекатске спознаје да су многи проблеми вјечити, а рјешења увијек привремена, да не постоје трајна и поуздана рјешења многих важних питања, већ их свака генерација и сваки појединац привремено рјешавају на свој начин и тако их мало одгоде, да би она поново букнула свом жестином пред новом генерацијом и пред другим појединцима. Овај роман не почиње нити се завршава у равни безусловне реалности, већ јунаци непрекидно борава у свијету чија је стварност до те мјере ишчашена да дјелује као пука имагинација. Лалић у својим романима често слика атмосферу ни сна ни јаве, реалност и фикција се у његовом тексту толико прожимају да их је тешко раздвојити.

Замршени су путеви судбине сваког појединца, па није чудо што заплет почиње Нединим трагањем по шумама за Ладом Тајовићем и партизанима, у жељи да их обавијести да се спрема четничка хајка за сјутрашњи дан, њеним лутањем и заспивањем у снијегу, а завршава лутањем и заспивањем у снијегу преморених партизана Шака и Лада Тајовића у близини непознате партизанске колибе. Структура овог романа веома је сложена, у Лалићевом тексту не постоји једноставан живот, нити једноставан човјек. Излаз не постоји, сем онога који је саткан од сна и јаве, који је између њих, па је варљив утисак да је излаз, а поуздано се не зна је ли то излаз, или само нови лажни траг, нова лажна стаза у лавиринту животног безизлаза. Професор Ивановић је елоквентно уочио да многи Лалићеви јунаци живе сан о животу, који се никада неће остварити. Сваки учесник овог окршаја, сваки јунак романа је у нечему закинут, сваки носи неку своју муку и неку неостварену чежњу, која битно утиче на његове поступке. Филип Бекић се свети судбини која му није дала сина, талијански мајор кога излуђује овај рат и овај народ издијељен на разне непријатељске фракције, чезне да се врати у Италију и посвети биљу, Неда би хтјела да врати бар тренутак среће коју је имала са Ладом Тајовићем, Ђазим Ћоровић хоће да мучи и убија, јер је сам и нема за кога да живи... Сви се мрзе међусобно: комунисти мрзе четнике и Талијане, четници мрзе Талијане, муслимане и нарочито комунисте, муслимани мрзе четнике и Талијане, али не воле ни комунисте, Талијани мрзе и презиру све, никоме не вјеру-

ју, нико никоме не вјерује, у рату је човјек човјеку вук. Атавистичка мржња, страх и презир, условили су и одредили поступке јунака, који су у нивоу инстиката.

Истина, код Лалића, као ни у животу, ништа није једноставно, ни они који посматрају сукоб нијесу међу собом јединствени, међу њима постоје велике разлике. Тазим Ђоровић, острвљени жандар, садиста оријенталног типа, који је само промијенио мундиру, а као највише признање искамчио од Њемаца официрску капу, убијао би све редом, и четнике и партизане, и своје, све оне који му се не покоравали, али он нема снагу, нема војску. Они који имају војску, одреде мјесне муслиманске милиције, као стари Шаман, много су спорији, знају да не треба лако улазити у непотребне обрачуне, јер се овдје брзе побједи лако претварају у трајне поразе, знају да се „зло трпи од страха горега”, а војска треба да остане и да чува жене и дјецу, куће и стоку. Они комунисте доживљавају као савезнике, а четнике као непријатеље, јер су их прије неколико мјесеци четници напали и много би им зла нанијели да њих комунисти нијесу напали с леђа, али из страха од Талијана, који су и њихови и четнички заштитници, морају да се боре против партизана. Занимљиво је да међу главним јунацима Лалићевих романа, комунистима, нема ниједног муслимана, иако међу муслиманима на висоравни има оних који симпатишу комунисте, чак их проводе да пређу преко њихове територије, упркос свијести да тај гест може довести до сукоба са појединцима из одреда, или из других одреда.

Италијанска војска, за чији рачун ратују и четници и муслимани, није заинтересована ни за четнике, ни за муслимане, али је веома заинтересована да се униште комунисти, јер они уносе неред, нападају комуникације, руше телефонске и струјне стубове, нападају њихове јединице, убијају војнике. А како је главнина партизанских јединица тренутно у Босни, Талијани су сматрали да треба уништити мале партизанске јединице, герилу, заосталу изнад села у шумама, у појединим колибама и земуницама.

Комунисти су у удаљеним шумама ископали неколико земуница, раздијелили се на неколико група, јер су тако могли лакше да се сакрију и да избјегну масовно уништење, и да сачекају повратак партизанских снага из Босне кад ће постати ћелије формирања нових мјесних партизанских јединица од симпатизера и од оних који нијесу били ни у једној војсци.

Роман је сличан вијенцу прича, од којих је свака животна историја јунака учесника у хајци и пробоју. Сваки јунак припада некој групи, партизанима, четницима, муслиманима, или Талијанима, а свака група обухвата галерију разноврсних личности. Међу партизанима је бирократа Бајо Баничић, „члан свих комитета до горе”, он је узус свјесног комунисте, наравно, лажни. Ту су веома сталожени Иван Видрић, човјек који има високу свијест и веома изражен осјећај одговорности пред партијом, његова жена Гара, примјер вјерне, патријархалне Црногорке, жена која све, па и дијете и своју личност, подређује мужу. Ту је пролетер Баркација, пука сиротиња, чија је породица преживљавала од превозења ријетких путника барком с једне обале ријеке на другу, па контроверзни Ладо Тајовић, па стари Јасикић „чије је све изгнуло у овоме рату”, кога је очај отјерао у партизанае. Портрет сваког активног јунака је развојни, сваки од њих је специфичан, самосвојан, оригиналан до непоновљивости. Како писац слика живот који тече, јунаке и карактере који трају, а не неке јединствене људске монаде, у радњи „учествују” и јунаци који су живјели давно, али трају кроз поступке и предвиђања, као дервиш Шаман и пророк Старац Стано са Бабина. У свакој од група бораца које учествују у окршају писац је насликао широку лепезу карактера, која обухвата распон у који се уклапа „оно што је најгнусније и оно што је најузвишеније” у времену о којем свједочи аутор. Таква лепеза карактера постоји у свим групама.

У цијелом роману међу десетинама ликова не постоје два слична јунака, изузев двојице племенитих људи, Пашка Поповића и Елмаза Шамана, од којих је један четник, други муслиман. Оба ова јунака се својом племенитошћу уздижу изнад осталих. Пашко Поповић „апостол” живи да би помагао другима, а Елмаз Шаман схвата пролазност као усуд, живот као радост, а сукобе људи којима је дато да кратко трају на земљи као безумље. На неки начин, ове двије личности исказују есенцију својих вјера, хришћанства и ислама. У Пашковом карактеру доминантна карактерна црта је жртвовање за друге, помоћ онима којима је потребна, а у карактеру Елмаза Шамана доминантна је радост постојања. Пашко (од ријечи патријарх) у том стравичном кркљанцу налази онесвијешћену и промрзлу Неду и покушава да је однесе у болницу, а Елмаз Шаман настоји да не дозволи својим сусељанима да улазе у непотребне сукобе и да без нужде гину.

Колико су ликови јунака изграђени, сложени, како је увјерљива индивидуализација јунака, види се ако се анализира личност четни-

ка Пашка Поповића, једног од науспјелијих споредних јунака у Лапићевом опусу. Пашко Поповић из засеока Међа, борац у два рата, није издржао бесмисао убијања између Срба и Бугара на Брегалници, које је сматрао истим народом, нити дијареју, маларију, одвратну храну, несаницу и честе покрете, вјетрове пуне прашине, од којих су му страдале очи. Отпустили су га из војске, мада је показао касније изузетну храброст у сукобу са Швабама. Земљаци су сложили о њему подругливу пјесму, која је јако сметала рођацима Поповићима, из чије куће сто година није било свештеника, чак ни црквењака, али њему није сметала ни најмање, јер је био равнодушан према глупостима и заједљивости завидљивих комшија. Поповићи немају ништа свештеничко, „чак ни лукавство и говорнички дар”, били су плави, спори у говору, брзи на свађи, склони ракији, „меки према женама”, склони срчаним болестима, „давали су добре ратаре, крупне и дивљачне чобанчине, вјерне јатаке за све врсте одметништва, вјеште за лијечење рана, вађење зуба и шкопљење прасица, пчеларе и надриљекаре. „Вјешти за све што се ради руком, они као да бјеже од онога што замара главу”...”дјеца им не уче док су мала и не кају се зато кад одрасту, књига их не занима, постове и молитве не воле и нико се од њих не занима дубљим мислима”. Једном ријечју, типични Црногорци. „Једини је изузетак он сам”. Име му није било Пашко, већ су га због браде коју је носио прозвали Патријар, па скратили на Пашко, што му остало као име. Био је домаћин човјек уредног имања, увијек је имао каве за изненадне госте и новца, али га није позајмљивао.

Бавио се аматерски археологијом, напамет је знао „Васојевићки закон у дванаест тачака”, који је иницирао игуман Мојсије Зечевић, па су неки учени људи из Београда долазили да код њега утврде спорна мјеста, али и да сазнају и запишу легенде о Букумирама, о Сватовском гробљу, о пророку Старцу Стану с Бабина, о обичајима, пећинама и изворима минералних вода. Удао је кћерку, ожењено и одијелио сина и све припремио да дочека мирну старост, али је рат све пореметио, па је Пашко наизглед полудио, почео да прича о странкама које ће поцијепати народ, а кад се послије црвених појавише брадати, он помисли да се Крвава Звијезда примакла земљи. Уписали су га у талијанску милицију, дали му нове војничке цокуле и пушку да чува мостове, конзерве и хљепчић пањок. У милицију се уписао по наговору комуниста, јер су они знали да ће их пропуштати преко мостова.

Пашко Поповић је изетан човјек, самоучког образовања, одличан познавалац обичаја и народа, стрпљив, добронамјеран, постојаног морала, дубоког хуманизма и разумијевања за свакога ко је у невољи. Ово је посебан Лалићев јунак, прави представник мудрог Васојевића, племенитог и пожртвованог, храброг, стрпљивог и ненаметљивог, човјека који на најбољи начин испољава врлине Црногорца, а нема његове мане: завидљивост, злобу према своме, нестрпљење. Он никога не мрзи, за све има разумијевања, стално чита и то готово увијек „Житија светаца” у жељи да продуби врлину у себи и ојача морал, да схвати однос између добра и зла и да изучи историју свога народа. Он никада не губи присебност, у свему тражи дубљи смисао и никада не заборавља да помогне ономе коме је помоћ најпотребнија, увијек је на правом мјесту. Пашко Поповић осјећа да жена у том стадијуму трудноће има неки хитан и животно важан разлог због чега сама и незаштићена, с трбухом до зуба, хита у пуну шуму, али не пита ништа и ничему се не чуди.

Када четник Филип Бекић намјерно убија свога војника Ставора из сасвим себичних разлога, јер му се обрецнуо, обратио с потцјењивањем, Пашко то мирно гледа и каже Филипу да је све видио и разумио, јер је Ставор убио комунисту Маркетића, а и Пашку и Бекићу мајке су до Маркетића, па је Пашко помислио да је Бекић извршио крвну освету. Традиција је јача од подјела на четнике и партизане.

Када се упутио с Недом, која је тобоже хитала у муслиманско село, а у ствари је у дубокој трудноћи пртила цијелац кроз шуму, вође на инстинктом и надом да ће на том огромном ненасељеном простору наћи земуницу у којој се крију Ладо Тајовић и неколико комуниста, да их обавијести да сјутрадан креће хајка. Пашко је прво води својој кући да се жена наједе и да осуши обућу, да мало одмори уз обећање да ће је пробудити, а кад су је сјутрадан у јеку хајке пронашли на простору на којем је била земуница, прва Пашкова брига била је да је извуче из кркланца, па убјеђује Филипа Бекиће да да носила, па је носи са коцкарем Шогом Грофом Филиповој кући, а касније добија одобрење да је води у талијанску болницу, ниједнога тренутка, усред бјесомучне битке, не престајући да брине о њој.

Када је под самим брдом нашао жива и здрава партизана Арса Шнајдера, Пашко Поповић му савјетује да се склони иза дрвета да га неко не погоди, па да се врати до једног погинулог муслимана, да му скине ћулаф и стави на главу да би се провукао поред њихових линија, а ако не успије да се нађе са својима, да дође његовој кући, па ће га он сакрити до прољећа, а „ово је изгледа посљедњи снијег”.

Чини се да је овим ликом, јединственим у својој богатој галерији ликова и психолошких типова, Михаило Лалић представио позитивног Васојевића, правог представника народа, човјека који је сам себе образовао и објединио све позитивне особине Васојевића. У њему је насликао умног човјека из народа, правог нашег Платона Каратајева, носиоца дубоке народне мудрости...

У гами племенитих поступака, дивљење изазива Недин покушај да у поодмаклој трудноћи пронађе земуницу у којој је Ладо Тајовић са друговима и да их обавијести о хајци која се спрема, мада ни појма нема о томе на којем се брду налази њихова земуница. Ово је примјер свјесног жртвовања из љубави, риједак, чист и узвишен, какав је могућ само у бајци.

На самом моралном дну је мизерија од човјека Шого Гроф, четник, који полумртву, трудну Неду силује и убија. У скали најгнуслијих јунака романа, Шого је лик који изазива гнушање, стид и одвратност због самог постојања таквих личности.

Овај роман је панорама смрти, слика смрти безбројних јунака како комуниста, који гину сви сем Шака и Лада Тајовића, тако и четника и муслимана. Многе од тих смрти су ружне и болне, неке су тренутне, као смрт Гаре Видрић, којој метак проби цеп на блузи на лијевој страни, огледало које је носила у том цепу, лијеву дојку и срце. Метак је прошао кроз огледало, које одсликава жену, кроз дојку хранитељку и кроз мајчино срце, које је давно прецркло за дјететом, још онда када је оставила сина, а пошла за мужем Иваном Видрићем у партизане, у патњу и у земунице. Иван се вратио из Пиве, докле је већ био стигао са партизанима који су одступали за Босну, да би био у свом крају и помогао свом народу, а она се вратила са мужем, јер жена треба да прати мужа и на крај свијета. И једно и друго су се вратили да умру.

Већина јунака, готово сви, умиру ратнички, у јуришу, како партизани тако и четници и муслимани. Неки се дуго муче, трпе страшне патње, као што је трпио Душан Заћанин, који је себи најживо одсјекао рањену ногу. Нема лаке смрти, али је смрт Елмаза Шама на лијепа, ако смрт може бити лијепа. Он умире природном смрћу усред кркљанца на Рачви, на коју су дошли Талијани Акима Парија, Тазим Ђоровић, садиста грубе жандарске душе, Ариф Блаћанац са својим одредом муслиманске милиције, Елмаз Шаман са својим одредом милиције. Шаман је потомак дервиша Шамана, који је у тим шумама трагао за мјестом за текију и за смислом живота, а од ње-

га се сачувао локалитет Дервишев гроб. Елмаз Шаман је капабанда, командир одреда милиције из свога села. Врло је стар, веома мудар, ову хајку, сав тај хаос он гледа као нешто што траје и што се понавља кроз сукобе у овим крајевима, који ће трајати и понављати се. Он схвата да је човјек на овом дуњалуку као бехар, јави се и нестане. Пред смрт размишља овако: „Ако сам пушку носио, душу огријешо нијесам. Нити сам кога заклао, ни опљачкао, ни просочио. Овај свијет – шарен цвијет, овај инсан – бијел беоар; и беоар ће опадати, и цвијет ће увенути. Свакоме ће ецел доћи – и инсанку и ајванку, и тичици у горици, и рибици у водици, црном мравку на земљици, и њему ће вакат доћи, у кабур нас затворити, у кабуру мрачна ноћца, ни пенцера, ни ајата”...

Алах му је услишио молбе, нико није долазио да пали и коље у његовом селу Гркиња, која му онако лијепа, какву је запамтио из дјетињства, изиђе пред очи у предсмртном часу, и он видје себе дјечака како игра и пјева, а био је најбољи играч у селу и нико није знао толико пјесама као он. Сви су остајали у долини Караталих, а у Гркињу ни заптије нијесу долазиле, мада су у близини издизале велике але: капетан Ђукић, Понто Цемо (Панто Цемовић), Миљан Вуков и Никола Црногорски...

*Заблиста-стамер-стала сјајна мјесечи-чимер-чина
низ лива-вамер-ваде поред Сараје-јемер-јева...*

У граду су отварао школе и мејтефе, а у Гркињу су стизали мали пјевачи са новим пјесмама:

*Мала ђеца из мејтефа,
У руке им маштрафице.
Под пазухом суфарице.
Иду ђеца Кевсер-води
Да захвате у маштрафе,
Да напоје миле мајке...*

Стари су му умирало изненада, од срца. Кад је осјетио да га пробада у грудима, зовнуо је унука и наредио му да га ту сахрани испод нека три дрвета, али да га одмакне од пута да се људи не препадну од његова гроба. И умро је са визијама дивних призора из дјетињства, као праведник. Судбина га је за частан живот наградила лијепом, достојанственом смрћу без мука.

Ладо Тајовић је и у овом роману издвојен, специфичан. Његов карактер сјенчи и у овом роману, као и у осталим романима, доза необавезности и прихватања прилика у којима се нашао. То је неопирање животу, предавање неминовном, које подразумејева мјеру игноранције према себи и свему око себе. Ноћ очи хајке, Ладо се у земуници напио, што ниједан други партизан не би у тим приликама дозволио себи. Ладо Тајовић није свјесни комуниста типа Алексеја Мересјева из „Повијести о правом човјеку” Бориса Пољевоја, сличнији је Григорију Мељехову, јунаку романа „Тихи Дон” Михаила Шолохова, који схвата да је у великим друштвеним преокретима појединац само ивер у матици која га носи. Ладо је јунак који живи да би живио, а не да би постао „авет из читанке”, како је Лалић дефинисао комунисте.

Симболика и метафорика одлике су и овог романа од прве до последње странице. Хајка није само слика одређеног догађаја. У Лалићевом схватању црногорске традиције, хајка је начин живота кроз вријеме („Гдје је човјек, ту је хајка”). Историја народа, и у овом крају, је трајање кроз непрекидно опирање хајкама и прогонима. Истина је, писац није инсистирао на измењивости позиција прогонитеља и прогоњених, а зна се да се понекад улоге мијењају, и да човјек, највећа изјелица, нечији је залог. Хајка је игра, ратничка игра смрти, кроз коју је трајао овај народ вјековима. И увијек је тако, онај који бјежи вуче за собом прогонитеље.

Поливалентности значења Лалићевог текста су бројне, понекад се опирају рационалном схватању, па се чини да у овом роману није су прогоњени само комунисти, да се хајка не води само против групе герилаца, у хајци су сви угрожени и многи су се у њој срели са судбином, и гоњени и гониоци. У овом роману и у свијету који је насликао писац у овој књизи, сви су некада гоњени, а некад гониоци и тјерају се до судњег дана, до кијамета. И сам крај, који слика потпуно уништење групе партизана вишезначан је, привидно доведен до апсурда. Ладова група не постоји. Некролог јој казује пјесмом Јован Јасикић, коме је све „изгинуло па не може нигдје да се смири”, погибија партизана тако се проширује не изгинуле Јасикиће, и тиме постаје општељудски симбол човјека у рату.

Али, привидно парадоксално, пјесма је изузетно виталистичка и исказује ратнички оптимизам у оном смислу у којем је борбу за опстанак и слободу видио Његош: „...нека буде борба непрестана,/ на гробљу ће изнићи цвијеће/ за далеко неко покољење”. Или у оном

смислу у којем је борбу народа и умирања у тој борби видио Јован Јовановић Змај у пјесми „Светли гробови”: „Ти гробови нису раке, већ колевке нових снага”.

Писац само поставља питања, одговоре дају вријеме, историја, сваки појединац.

Вук ЦЕРОВИЧ

ПОГОНЈА – СУДЉБА

Резюме

„Погонја” један од најбољих романа Михаило Лалича. Роман рисује са десет четника и партизана, који цјелокупно дане за смрт боре, док их са блиских холмова гледају непријатељи, муслимани и италијанци. Ови трагички херои кад то походе гладиаторама на арену амфитеатра, који погинују за туђе интересе и испуњају судбину осуђених жртви.

Писац у роману нацртао неколико позитивних четника и тако избегао комунистички идеолошки стереотип и представио себе као стварног реалиста.

Кључне речи: Михаило Лалич, погонја, партизани, четници, борба, гладиатори